

yıl başında takvime bakarak bütün yıl boyunca yıldızların hareketini tesbit ettiği ve bunları hâfızasında tuttuğu, kendisine remille ilgili bir şey sorulduğunda zıce bakmadan cevap verdiği nakledilmektedir. Genç yaşta şiir söylemeye başlayan Mü'min, şiirlerini bir süre dönemin üstatlarından Şah Nasîr'e götürerek tashih ettirdi. Hayatının büyük kısmını Delhi'de geçirdi; Râmpûr, Sahsâvan, Cihangirâbâd ve Sehârenpûr'a seyahat etti. Pencap'ta müslümanlara zulmeden Sihler'e karşı Seyyid Ahmed-i Birelvî önderliğinde yürütülen cihad hareketini destekleyen Mü'min, 1818-1819 yılları arasında Birelvî'ye biat etti ve bu harekete desteğini ifade etmek için bir mesnevi kaleme aldı. Mü'min 1834 yılından itibaren ölümüne kadar inzivaya çekildi. Geçirdiği bir kazadan beş ay sonra 1267 Ramazanında (Temmuz 1851) vefat etti ve Abdülazîz ed-Dihlevî'nin Medhpûre'deki (Delhi) hazîresinin dışına defnedildi.

Urî-i Şîrâzî, Nazîrî ve Kelîm-i Kâşânî ile başlayıp Bîdil ile zirveye ulaşan, ancak artık yıkılmaya yüz tutmuş olan sebk-i Hindî'nin bir temsilcisi olan Mü'min, klasik tarzın hemen bütün nazım şekillerinde şiir yazmakla birlikte özellikle gazel türünü benimseyerek bunda kendisine has bir tarz geliştirmiş, çağdaşı ve rakibi Gâlib Mirza Esedullah gibi kendinden önceki şairleri taklitten kaçınmış ve yeni mazmunlar kullanıp şiire farklı bir muhteva kazandırmaya gayret göstermiştir. Gâlib'in şiirlerindeki konu çeşitliliğinin aksine Mü'min'in gazellerindeki ana tema mecazi aşktır. Şair ince hayalleri, ifadesinin güzelliği ve dile hâkimiyeti sebebiyle oluşturduğu yeni üslûpta Farsça kelime ve terkiplere yer vermiş, ancak aşırılığa kaçmayarak kelimelerin tekrarıyla şiirlerine bir güzellik katmıştır. Mü'min'in kullandığı bir diğer nazım türü kasidedir. Bu alanda gazeldeki başarısına ulaşamamışsa da Urdu edebiyatında kasidediliğin diğer büyük temsilcileri olan Sevdâ-yı Dihlevî ve Muhammed İbrâhim Zevk'ten sonra önde gelen bir kaside şairi olmuştur.

Eserleri. 1. *Dîvân-ı Urdu*. Talebesi Şifte tarafından 1843 yılında tertip edilen divanında gazel, kaside, rubâî, kıta, müstezad, musammat, terciibend, terkihibend, mesnevi ve ferdler bulunmaktadır. Ziyâ Ahmed Bedâyûnî'nin düzenlediği *Dîvân-ı Mü'min* (Allahâbâd 1934) ve *Kaşâ'id-ı Mü'min*'den (Leknev 1925) başka *Külliyât-ı önce Mevlevî Kerîmüddin Dihlî* (Delhi 1262/1846), daha sonra İbâdet Birelvî (Karaçi-Lahor 1955) tarafından yayımlanmıştır. 2. *Dîvân-ı Fârsî*. Altı kaside, 115

gazel, seksen beş kıta, 171 rubâînin yer aldığı eser Hekîm Ahsenullah Han'ın isteği üzerine tertip edilerek Delhi'de basılmıştır (1271/1855). 3. *İnşâ-yi Mü'min Hân*. Mektup, takriz ve dîbâcelerini ihtiva etmektedir (nşr. Hekîm Ahsenullah Han, Delhi 1271/1855). Kaynaklarda adı geçen eserleri arasında *Cân-ı 'Arûz*, *Şerh-i Sedîdî ve Nefîsî* ile *Havâşş-ı Pân* bulunmaktadır. Mü'min'in basılmamış mektup ve gazellerinin yer aldığı bir yazma Alvar Riyâseti Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mü'min, *Külliyât-ı Mü'min* (nşr. Kalb Ali Han Fâik), Lahor 1964; T. G. Bailey, *A History of Urdu Literature*, Lahore, ts., s. 72; M. Mustafa Han Şifte, *Gülşen-i Bî-hâr* (nşr. Kalb Ali Han Fâik), Lahor 1973, s. 537-568; Zahir Ahmed Sadiq, *Mü'min ki Kaşide Nigârî: Urdû Kaşide Nigârî* (nşr. Ümm-i Hânî Eşref), Aligarh 1982, s. 249-275; Seyyid M. Akil Rizvi, *Urdû Meşnevi kâ İrtikâ*, Leknev 1983, s. 155-158; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Delhi 1984, s. 238-241; Mahmûd Birelvî, *Muhtasar Târîh-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, s. 149-150; M. Camil Ahmed, *Urdû Şâ'irî par Eyk Nazar*, Karaçi 1985, s. 175-191; Ferzâne Seyyid, *Nukûş-i Edeb*, Lahor 1986, s. 107-114; Sirâcülsîlâm, *Tezkire ve Tebsıra*, Karaçi 1989, s. 95-101; M. Hüseyin Âzâd, *Âb-ı Hayât*, Lahor 1991, s. 342-344; M. Hüseyin Tesbîhî, *Mü'minnâme*, İslâmâbâd 1993; Râm Bâbü Sekşine, *Târîh-i Edeb-i Urdû* (trc. Mirzâ M. Askerî), Karaçi 1995, s. 271-274; Halil Toker, *Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve İl. Bahadır Şah Devri Şairleri* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 169-178; J. A. Haywood, "Mu'min", *EF* (İng.), VII, 555-556; Vahid Kureşî, "Mu'min", *UDMİ*, XXI, 835-837.

HALİL TOKER

MÜ'MİN SÜRESİ

(سورة المؤمن)

Kur'ân-ı Kerîm'in kırkinci sûresi.

Mekke döneminde nâzil olmuştur. Seksen beş âyettir. Sûre Firavun'un ailesine mensup olan mümin bir kişiden bahsedildiği için bu adı almıştır. Mukattaa harflerinden "hâ mîm"lerle başlayıp ardarda devam eden yedi sûrenin ilkidir. Üçüncü âyetinde Allah'ı niteleyen iki kavramdan hareketle Gâfir ve Tavi sûresi olarak adlandırılır. Fâsilası ن، م، ل، ق، ع، د، ر، ع، ق، ل، م، ن harfleridir.

Mü'min sûresinin temel konusunun İslâm'a karşı direnmeyip ona samimiyetle bağlanmaya davet etmekten ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Sûrede bunun için insanlara bahsedilen imkân ve nimetler, âhirette iyilerle kötülerin karşılaşacağı hayat tarzı, insanlık tarihinde imanla küfür arasındaki mücadele vb. konular ibret amacıyla zikredilir. Sûrenin ilk üç âye-

tinde Allah'ın mutlak kudret ve ilim sahibi, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, kötülerini şiddetle cezalandıran, iyilere lutuf ve ihsanda bulunan tek ilâh olduğu ve herkesin mutlaka O'nun huzuruna çıkıp hesap vereceği ifade edilir. Bundan sonraki muhtevayı iki bölüm halinde ele almak mümkündür. Birinci bölümde, Hz. Nûh'un kavmi ve ardından gelen diğer inkârcı grupların dünya ve âhiretteki âkıbetlerinden söz edildikten sonra azap haberi veren âyetlerin yanında ilâhî rahmet ve cennetten bahsedilmiş, kâfir ve zalimlerin hesap gününde ve cehennemdeki durumlarına temas edilmiştir (âyet 5-22). Daha sonra Mûsâ-Firavun mücadelesine yer verilmiş, bu arada Firavun ailesinden olup imanını gizlemiş olan bir müminin akliselime ve temiz fitrata hitap eden konuşmaları aktarılmış, fakat Firavun ve hânedanının bunların hiçbirini benimsemişliği için kötü âkıbete uğratıldığı ve akşam sabah ateşe arz edilmek suretiyle cezalandırıldığı bildirilmiştir (âyet 23-46). Ardından cehennem ehlinin olup dünya hayatında başkalarının etkisi altında kalanlarla onları etkileyip felâkete sürük-

Mü'min sûresinin ilk âyetleri

MÜ'MİN SÜRESİ

yen gruplar arasında âhirette ortaya çıkacak tartışmalara temas edilmiş ve her iki tarafın azaplarının bir gün bile hafifletilmeyeceği belirtilmiştir (âyet 47-50).

Sûrenin ikinci bölümü Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlere ve onlara iman edenlere dünya hayatında zafer vereceğini, ebediyet âleminde de kendilerini mutlu kılacağını, zalimlere ise lânet edileceğini ve onlar için kötü bir mekân hazırlanacağını ifade eden âyetlerle başlar; Allah'ın âyetlerine karşı direnenlerin hayal ürünü bir kibre kapıldıkları anlatılır (âyet 51-61). İlâhî nimetlerden olmak üzere insanlara tabiat içinde verilen üstün konum ve lutfedilen imkânların bir kısmına temas edilir. Ardından yine ilâhî âyetlere karşı gelenlerin cehennemdeki acıklı durumları anlatılır (âyet 62-76). Daha sonra geçmiş peygamberlerin hak dine davet ettikleri çeşitli kavimlerin kendi bilgilerine güvenerek onları alaya aldıkları bildirilir. Ancak bu kavimler, çok güçlü oldukları halde Allah'ın tertip ettiği dünyevî ceza ile karşılaşp son nefesleri yaklaşınca iman ettiklerini söylemişlerse de bu iman onlara hiçbir fayda sağlamamış ve helâk olmaktan kurtulamamışlardır (âyet 77-85).

Mü'min sûresinde insanlar dine davet edilirken iki noktanın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri, Allah'ın âyetlerine karşı mücadeleye girişenlerin servet ve iktidar sahibi, kibirli, zorba ve şımarık kimseler olduğunun bildirilmesidir. İkinci Hz. Peygamber ve müminlerden her durumda sabır göstermeleri, Allah'tan af dilemeleri, içten gelen duygularla O'na dua etmeleri, Allah'a teslim olmaları, dünyada elde edilebilecek zafer ve muvaffakiyeti Allah'a bırakmalarının istenmesidir. Birinci nokta inkârcı zalimlerin ruhî portresinin tesbiti, ikincisi de inanmış zümrenin davet ve irşad görevinde bağlı kalacağı ilkelerin bilinmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Sûrenin faziletiyle ilgili olarak Ebû Hüreyre'den rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Âyetü'l-kürsî ve Mü'min sûresinin ilk üç âyetini sabahleyin okuyan kimse akşama kadar, akşam okuyan kimse sabaha kadar korunmuş olur" (Şevkânî, IV, 480). Mü'min sûresi üzerine yapılmış çalışmalar arasında Hâdim müftüsü Abdullah Hâdimî'nin *Tefsîru sûreti'l-Mü'min* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 544, vr. 125-128) ve Mustafa Abdüsselâm Mahmûd'un *el-Mede-dû'l-vâfir fi tefsîri Gâfir* (Kahire 1988) adlı eserleri zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, IV, 479-480; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 4141.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MÜMİNE HATUN KÜLLİYESİ

Nahçıvan'da

XII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş kümbet ve camiden oluşan külliye.

Taçkapısı ve camisi günümüze ulaşmayan külliye, XIX. yüzyılın sonunda çekilen fotoğraflardan anlaşıldığına göre kümbetle önündeki çifte minareli taçkapı ve yakınındaki cuma camisinden ibaret olup İldenizliler saray manzumesinin bir parçasını meydana getirmektedir.

Kümbet. Kapısının üstünde yer alan iki kitâbeye göre Azerbaycan Atabegi Şemseddin İldeniz'in eşi Mümine Hatun için oğulları tarafından 582 (1186) yılında Mimar Acemî b. Ebû Bekir'e inşa ettirilmiştir. Atabeg Nusretüddin Cihan Pehlivan Muhammed'in yapımını başlattığı eser onun Zilhicce 581'de (Mart 1186) ölümüyle Muzafferüddin Kızılarslan Osman zamanında tamamlanmış olmalıdır.

Taş bir kaide üzerine tuğladan yapılmış 25 m. yüksekliğindeki kümbet dıştan ongen, içten silindirik planlıdır. Altında cenazeliği bulunan yapının konik ya da ongen olduğu tahmin edilen piramit külâhı yıkılmış ve içteki kubbesi ortaya çıkmıştır. Bütün cephelerinde çok çeşitli süslemeler yer alan kümbetin her kenarına, kasnak seviyesine kadar iç içe geometrik çerçevelerle kuşatılmış üç sıra mukarnaslı kavsara ve kitâbeyle sonlanan, içleri farklı geometrik süslemelerle kaplı uzun nişler yerleştirilmiştir. Nişleri en dıştan ters "U" şeklinde dolaşan çerçevede dörtlü düğümle oluşan yuvarlak madalyonlar ve dörtgenler bulunur. Çerçevenin içinde kıvrık dal, palmet ve rûmî süslemeli zemin üzerinde küfî yazı kuşağı dolaşmaktadır. Bir kademe daha inen ince çerçevelerde meandir dizileri, altıgenlerin kesişmesiyle ortaya çıkan dörtlü düğüm, kaydırılarak yerleştirilmiş altıgenler, ortalarında birbirine bağlanmış yıldız formları kullanılmıştır. Cephe düzenlerinde bu bordürlerden hemen sonra dikdörtgen bir çerçevede âyetlerin yazılı olduğu küfî kitâbeler yer alırken mukarnaslı kavsaraların her iki yanındaki üçgen bölümlerde altı köşeli yıldız ve altıgenlerin birbirine bağlandığı kompozisyonlarla dolgulanmıştır. Üç sıralı mukarnas kavsaralar iki yanda zar başlıklı geometrik desenli iki ince uzun sütunçeye

oturmuş, hücrelerinde ise geometrik kompozisyonlar kullanılmıştır.

Yapının doğusuna yerleştirilen dikdörtgen açıklıklı kapısı dışında bütün cepheleri aynı düzendedir. Kapının iki yanında geometrik süslemeli çerçeveler devam ederken kapı üzerindeki yüksek sivri kemerli nişin içi geometrik desenler ve mozaik çini ile doldurulmuştur. Kemerin üzerindeki iki kitâbeden alttakinde mimarın adı yer almakta, üsttekinde ise yapının bitiş tarihi bulunmaktadır. Aynı cephede mukarnas kavsaranın hemen altına küçük dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Cephelerin bitiminde yapıyı çepeçevre saran küfî kuşak altta ve üstte bir dizi tuğlayla sınırlanmıştır. Yüzeyden biraz kabarıp harfler ve aralarına yerleştirilen dörtlü düğümlerle yonca yaprakları firuze renkli çinilerle oluşmuştur. Kitâbe kuşağının üzerinde üç sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Kümbetin diğer bir özelliği de cephelerdeki kompozisyonlar içinde firuze-açık mavî renklerde bütün yüzeylere yayılan sırlı tuğla kullanılmış olmasıdır. Tuğla örgülü sivri kubbenin iç yüzünde üç adet olduğu tahmin edilen rozetlerden biri yüzeyden taşkın olarak yerleştirilmiş olup üzeri bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Cenazeliğe yapının doğusunda açıkta başlayan bir dehlizden inilmektedir. Ongen planlı bu bölümün ortasındaki ongen pâyeden çıkan kaval silmeler, alt yapının tonozunu ve tuğlanın değişik dizilişleriyle duvarlarını sararak yıldız şeklinde bir gö-

Mümine Hatun Kümbeti - Nahçıvan

